

**РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ
ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ
(СТРУКТУРИ З СУФІКСОМ -Н(И)/-ЧИН(И))**

Деривати із загальним словотвірним значенням предметної дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, складають праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. У статті ми визначаємо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -н(и)/-чин(и) та показуємо їх динаміку.

Ключові слова: словотвір, предметна дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Особливість дериваційної структури та своєрідність семантики віддієслівних іменників зумовили неослаблений інтерес до їх вивчення. У вітчизняному мовознавстві предметом розгляду стали походження, склад та продуктивність транспозиційних формантів, що беруть участь у творенні згаданих похідних, їх мотивувальна база тощо [1: 128; 2: 111-113; 3: 86-95; 4: 149-177].

За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів. Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-**нн(я)**, -**тт(я)**, -**б(а)**, -**ок**, -**нц(я)**, -**от**) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-**аціј(а)**, -**аж**, -**ур(а)**). Кожний словотвірний тип на позначення предметної дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -**н(и)/-чин(и)** та простежити їх динаміку.

Похідні з суфіксом -**н(и)** становлять один із видів іменників *pluralia tantum* і позначають дію переважно узвичаєну, традиційну, пов'язану з певними важливими моментами в житті людей, а також дію абстрактного характеру [2: 74]. Така семантична спеціалізація зумовила формування в межах розглянутих дериватів відповідних лексико-словотвірних типів.

1. Іменники на позначення обрядів, звичаїв, традицій.

В обстежених джерелах лише з XVIII ст фіксуються поодинокі іменники зазначеного типу: *чтоб чего не учинить уж ему на хрестинах* (ДДГ 310 1750); *Тогда в мене хрестыни, як ест что в хустыни* (Зин 249).

На початку XIX ст. кількість відповідних дериватів із суфіксом -**н-и** також залишається обмеженою: *розглядини* (СМШ II 203), *родини* (К-О III 117). Протягом століття продуктивність розгляданого словотвірного типу поступово зростає, наприклад: *вхідчини* (Лев 18), *заручини* (88), *запросини* (Голов 575), *вродини* (ЛексФр 44), *народини* (135), *освідчини* (155), *уносини* (243).

Суттєво збільшується чисельність досліджуваних віддієслівних іменників з формантом -**н-и** в кінці XIX – на початку XX ст. Так, "Словарь української мови" за ред. Б. Грінченка містить 26 таких похідних, 16 з яких в обстежених джерелах попереднього періоду не фіксувалися, наприклад: *выводини* (Гр I 149), *выглядини* (152), *відводини* (207), *заговини* (II 28), *завовини* (41) "частування після весілля", *закладини* (207) "закладання фундаменту нової будівлі, що звичайно супроводжується певною урочистістю й обрядами", *зводини* (134), *обстрижчини* (III 28) "обряд першого підстригання дитини, якій минув рік", *оглядини* (III 36) "обряд знайомства батьків молодого з житлом, господарством своїх майбутніх сватів", *погребовини* "поминки за померлим" (235), *почепини* (391) "надівання на наречену жіночого головного убору", *приносини* (429), *розглядини* (IV 38), *розговини* (39), *сходини* (237), *уводини* (IV 38), *похрестини* (III 81).

У першій половині XX ст. з'являються поодинокі новотвори такого типу: *вихідчини* (К I 205) "народний звичай відзначати залишення житла при переїзді, виїзді і т. ін.", *уродини* (VI 223) "день народження кого-небудь". У другій половині XX ст. інновативів зазначеного типу не виявлено.

Девербативні іменники на -**н(и)** з відповідним лексичним значенням досить активно функціонують у бойківських, полтавських, поліських, нижньонадніпрянських, східнословобожанських говірках, наприклад: *закладини* (Он I 272), *згодини* (I 303) "міські заручини", *заруковини* (285) "заручини", *зводини* (301) "весілля", *оглядини* (Ващ 66), *розглядини* (85), *хресьбини* (225) "хрестини", *уходчини* (Чаб IV 181) та ін.

2. Іменники на позначення стосунків, взаємин між людьми.

Пам'ятки нової української мови фіксують поодинокі утворення, що належать до цього лексико-словотвірного типу, як-от: *обходини* (Писк 76) "обходження", *змовини* (О 1862 4) "умова, змова", *відвідини* (Гр I 207), *замовини* (Гр II 67) "змова, заклик", *запросини* (86), *перепросини* (III 134), *розходини* (IV 82), *сходини* (237), *відносини* (ЛексФр 36), *приносини* (СУМ VII 691), *провідини* (VIII 133).

3. В пам'ятках нової української мови зафіксовано окремі іменники з формантом **-н-и** на позначення комунікативної діяльності: *розмовини* (Гр IV 53), *перемовини* /рідко/ (К III 291) "розмови".

Формант **-н(и)** продукує також поодинокі іменники на позначення переміщення, пересування: *ходини* (Гр IV 407) "ходьба".

Протягом усіх періодів розвитку нової української мови згадані іменники вживаються переважно в мові художніх творів, в уснорозмовному мовленні, зрідка в епістолярному та публіцистичному стилях: *Як би інакше склалися наші приятельські відносини, коли б я знала, що він хоч трохи прихильний до мене* (ІВ V 134); *Зрештою, сьогодні вся Полтава була в радісному збудженні після вчорашніх відвідин* (Гончар II 105); *Дякую Вас щиро за запросини до Вашого збірника, які приймаю за честь і з радістю готовий стати до послуги, чим можу* (Стар листи VI 627); *Тепер ідіть до попа на похрестини, нехай він подивиться на своїх нових парафіян, – сказав перевозчик і повів їх до попа* (Н-Л I 491); *Тепер, хлопці, справивши вхідчини, ставайте до роботи, – промовив отаман, готуючи човна* (Н-Л I 494); *Покійна мама любила хвалитися тим, що батько в оказії заручин купив їй золоту браслетку* (І В V 88); *В історіографії польській знаходиться автор відомости про пострижину у Галля і у Кадлубка* (Записки I XV 1987 4) та ін.

Отже, похідні pluralia tantum із суфіксом **-н(и)/-чин(и)** позначають переважно переважно узвичаєну, традиційну дію або дію абстрактну. Така семантична спеціалізація зумовила формування в межах розглянутих дериватів як домінуючої лексико-словотвірної групи на позначення обрядів, звичаїв, традицій: *родини, вхідчини, зазовини*. Обмежене коло дериватів із таким значенням функціонували в новій українській мові вже у XVIII ст. Протягом XIX і до початку XX ст. триває збагачення згаданої лексико-словотвірної групи новими утвореннями, але вже в першій половині минулого століття цей процес різко згортається. Писемні джерела XVIII-XX ст. фіксують нечисленні віддієслівні субстантиви, що належать до інших лексико-словотвірних груп: іменники на позначення стосунків, взаємин між людьми, на позначення комунікативної діяльності та переміщення, пересування.

Загалом словотвірний тип іменників з суфіксом **-н(и)/-чин(и)** на позначення опредметненої дії сформувався протягом XIX ст. і в сучасній українській мові належить до малопродуктивних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови / С. П. Бевзенко // Нариси із словоформи та словотвору. – Ужгород : Закарпат. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 405 с.
3. Беспояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Беспояско, К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1987. – 211 с.
4. Токар В. П. Словотвірні типи іменників на означення дії у сучасній українській мові / В. П. Токар // Тезиси докладов і сообщений научной конференции преподавателей гуманитарных факультетов Донецкого ун-та. – Х. : Изд-во Хар. ун-та, 1967. – 142с.
5. Білоусенко П. І. Нульсуфіксальне творення віддієслівних іменників у давньоруській мові / П. І. Білоусенко // Вісник Київського ун-ту. – 1992. – № 8. – С. 86–95.
6. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bevzenko S. P. Istorychna morfolohiya ukraïnskoyi movy [Historical Morphology of the Ukrainian Language] /S. P. Bevzenko // Narisy iz slovozmyny ta slovotvoru [Essays on Word Change and Word Formation]. – Uzhohorod : Zakarpat.vyd-vo, 1960. – 416 s.
2. Slovtovir suchasnoyi ukraïnskoyi literaturnoyi movy [Word Building in the Modern Ukrainian Literary Language]. – K. : Naukova dumka, 1979. – 405 s.
3. Bespoyasko O. K. Morfemika ukraïnskoyi movy [Morphemics of the Ukrainian Language] / O. K. Bespoyasko, K. H. Horodenska. – K. : Naukova dumka, 1987. – 211 s.
4. Tokar V. P. Slovtovirni typy imennykiv na oznachennia diyi u suchasniy ukraïnskiy movy [Word Building Types of Nouns to Denote Action in the Modern Ukrainian Language] / V. P. Tokar // Tezisy dokladov i soobshcheniy nauchnoy konferentsii prepodavatelei humanitarnykh fakultetov Donetskoho un-ta [Theses of Reports and Messages of the Scientific Humane Teachers' Conference of Donetsk University]. – Izd-vo Khar. un-ta, 1967. – 142 s.
5. Bilousenko P. I. Nulsufiksalne tvorennya viddiyeslivnykh imennykiv u davnoruskiiy movi [Creation of Verbal Nouns with Zero-Suffixes in the Old Russian Language] / P. I. Bilousenko // Visnyk Kyivskoho un-tu [Kyiv University Journal]. – 1992. – № 8. – S. 86–95.
6. Oleksenko V. P. Slovtovirni katehoriyi sufiksalnykh imennykiv [Word-Building Categories of the Suffixal Noun] : [monohrafiya] / V. P. Oleksenko. – Kherson : Ailant, 2001. – 240 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

1. Ващ Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького, 1960. – Вип.1. – 107 с.
2. Голов Головацький Я. Ф. Словник української мови / Я. Ф. Головацький // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – 1982. – № 10. – С. 311–612.
3. Гончар Гончар О. Твори : [у 7 т.] / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1987. – 100 с.

4. Гр Словарь української мови : [в 4 т.] / [зібран. ред. журн. "Києв. Старина", упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко]. – К., 1907-1909. – 99 с.
5. ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1993. – 392 с.
6. Записки Записки Наукового товариства імені Шевченка. Наукова часопись. Виходить у Львові що два місяці. – 1827 – 1910.
7. Зин Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті / Климентій Зіновійв. – К. : Наукова думка, 1971. – 387 с.
8. І. В. Вільде І. Твори : [у 5 т.] / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1967. – 55 с.
9. К Українсько-російський словник : [у 6 т.] / [за заг. ред. І. Кириченка]. – К. : Наукова думка, 1953-1963. – 98 с.
10. К-О Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : [у 3 т.]. – Харків, 1978-1979. – 50 с.
11. Левч Опыт русско-украинского словаря / [составил Мих. Левченко]. – Київ, 1879. – 190 с.
12. ЛексФр. Лексика поетичних творів Івана Франка : Методичні вказівки з розвитку лексики / [укладачі : І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. І. Полюга]. – Львів : ЛГУ, 1990. – 264 с.
13. Н-Л Нечуй-Левицький І. Твори : [у 2 т.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 77 с.
14. О Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Санкт-Петербургъ, 1861-1862. – 55 с.
15. Он Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – 495 с.
16. Писк Словникъ : Живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівчанъ Російської і Австрійсько-Вендерської цесарії / [составил Фортунатъ Пискуновъ]. – Київ, 1882. – 310 с.
17. СМШ Словник мови Шевченка. – К. : Наукова думка, 1964. – 100 с.
18. Стар Старицький М. Твори : [у 6 т.] / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1990. – 99 с.
19. СУМ Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – 98 с.
20. Чаб Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : [у 4 т.]. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – 67 с.

Матеріал надійшов до редакції 06.03. 2015 р.

Максимець О. Н. Развитие суффиксальной словообразовательной подсистемы существительных со значением отвлеченного процессуального признака (структуры с суффиксом -н (ы) / - чин (а)).

Дериваты со значением отвлеченного процессуального признака составляют значительную группу лексики украинского языка. Систему формантов, участвующих в создании таких существительных, составляют праславянские, украинские и заимствованные суффиксальные морфемы. В статье мы определяем лексико-словообразовательные группы отглагольных существительных, которые возникают с помощью суффикса -н (ы) / - чин (у) и показываем их динамику.

Ключевые слова: словообразование, отвлеченный процессуальный признак, существительное, суффикс, история, развитие.

Maksymets O. M. Development of the Suffixal Word-Building Subsystem of Nouns with the Transpositional Meaning of the Object-Related Action (Structures with the Suffix -н(у)/-чин(у)).

Derivatives with the general meaning of the object-related action as a subject make up the significant group of vocabulary in the Ukrainian language. The system of formants, involved in the creation of such nouns, is made up with the primitive Slavonic, proper Ukrainian and borrowed suffixal morphemes. In this paper we define lexical and word building groups of verbal nouns that are created with the suffix -н(у)/-чин(у) and show their dynamics.

Key words: word building, object-related action, noun, suffix, history, development.